

Wouter Laps panorama van de jaren '70

• WIM DE BELL •

In 1976 keek Gerrit Komrij een jaar lang iedere dag televisie om er de volgende dag vilein verslag van te doen in *NRC Handelsblad*. Geen bekende Nederlander bleef gespaard en hetgeen Hilversum het Nederlandse volk dagelijks presenteerde, werd grondig door de gehaktmolen gehaald. Komrij maakte korte metten met quizmasters, zangeresjes, acteurs, tv-journalisten en Haagse politici. De besprekingen werden in 1977 gebundeld onder de titel *Horen, Zien en Zwijgen*.¹ Wie het 'vergeetregister' achterin raadpleegt, maakt kennis met de *fine fleur* van het Nederlandse amusement, presentatoren en andere figuren die in de jaren '70 de 'treurbuis' bevolkten: Maartje van Weegen is 'sprekende bisonkit', Hans van Willigenburg een 'kokette keffer', Thijs van Leer 'muzikaal kauwgum' en G.B.J. Hiltermann niets minder dan een 'zelfvoldane windbuil' (afb. 1).

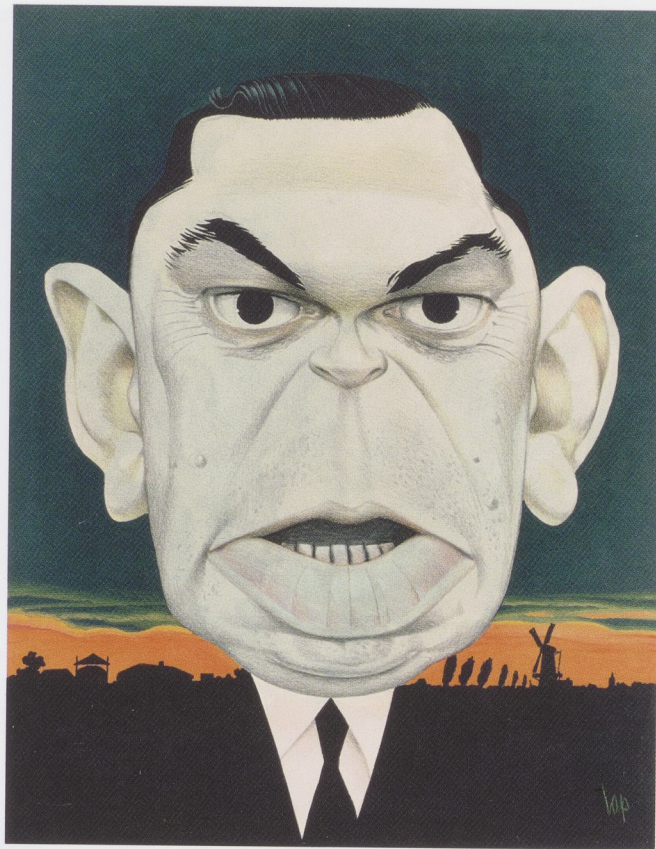
Veel bekende Nederlanders die een vermelding kregen in Komrij's vergeetregister, belandden in diezelfde periode als karikatuur op de achterpagina van het weekblad *Panorama*, getekend door Wouter Lap.² Onlangs verwierf het Rijksmuseum 21 karikaturen, gouaches en fotomontages uit deze reeks.³ Het is een kleine selectie uit een omvangrijk oeuvre. Zoals wel vaker het geval is bij illustratoren,

Afb. 1

WOUTER LAP,
Mr. G.B.J. Hiltermann,
1974. Gouache en
kleurpotlood op
karton, 48 x 38 cm.
Amsterdam, Rijks-
museum, inv.nr. NG-
2005-3-3.

bekommerde Lap zich na publicatie weinig om de originelen, die destijds nog via de redactie naar de drukker gingen. Niet altijd kwamen ze retour; bovendien overwoog Lap in de jaren '80 een stapel van zijn tekeningen bij het vuilnis te zetten. Uiteindelijk wist een van zijn zonen hem over te halen ze dan maar op het Waterlooplein te verkopen, en zo kwam dit voorjaar na enige omzwervingen een grote hoeveelheid gouaches en fotomontages terecht bij Veilinghuis de Zwaan te Amsterdam.⁴

Wouter Lap (1932) doorliep de kunstacademie in Arnhem, de stad waar hij was opgegroeid. Hoewel hij aan de academie schilderkunst volgde, koos hij na zijn studie voor een carrière als tekenaar en illustrator. Hij werkte jarenlang voor reclamebureaus, tekende storyboards en illustreerde modereportages en verhalen in tijdschriften. Verder tekende hij stripalbums voor de Nederlandse versie van *Tarzan* en covers voor het populaire anarcho-komische jongerenblad *Mad Magazine*, dat van 1964 tot 1994 in Nederland werd uitgegeven. In die rol kwamen zijn vaardigheden als karikaturist overigens goed van pas, want op de cover van dit aan strips, cartoons en absurde humor gewijde tijdschrift figureerden tal van Nederlandse prominenten. De serie karika-

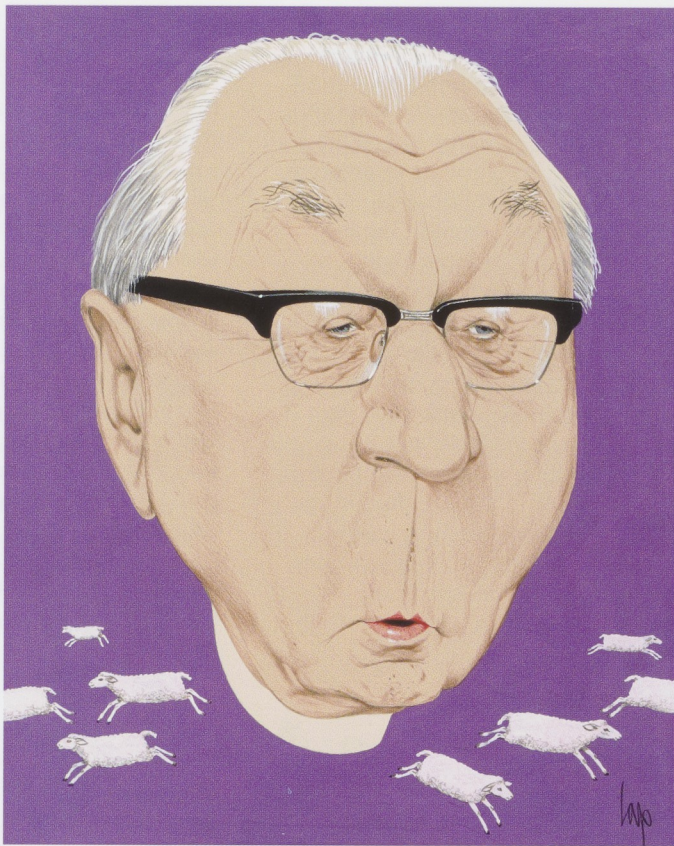
Afb. 2
 WOUTER LAP,
 Minister-president
 B.W. (Barend) Bies-
 heuvel, 1972. Gouache
 en kleurpotlood op
 karton, 46,5 x 36 cm.
 Amsterdam, Rijks-
 museum, inv.nr. NG-
 2005-3-II.

turen op de achterpagina van *Panorama* kwam min of meer toevallig tot stand. Eerst waren het, zoals Lap het zelf noemde, *gimmicks*, visuele grapjes, maar van 1972 tot 1983 specialiseerde hij zich in het maken van portretkarikaturen van figuren uit de Nederlandse politiek, televisie, theater, kunst, literatuur, sport en amusement.⁵

Wekelijks werd in overleg met de redactie iemand uitgekozen. Lap ging naar eigen zeggen snel te werk: *het gezicht bestuderen aan de hand van een stel foto's, schetsen, kleur opzetten en overmorgen klaar*.⁶ Het werden treffende karikaturen. Lap had namelijk een zesde zintuig voor het arsenaal aan onbewuste vooroordelen waarmee wij elkaar dagelijks tegemoet treden. Terugwijkende voorhoofden, aan elkaar gegroeide wenkbrauwen,

afhangende oogleden, gulzige lippen en wipneuzen, ze komen allemaal voorbij. Maar de karikaturen zeggen meer dan je op grond van clichés uit de gelaatkunde zou denken, al spelen de diep in het onderbewustzijn verankerde clichébeelden over mensen die op dieren lijken, fysieke kenmerken van domheid of intellect, rangen en standen, mannen, vrouwen, katholieken en gereformeerden in dit genre een grote rol.

Barend Biesheuvel bijvoorbeeld, minister-president van juli 1971 tot mei 1973, werd in 1972 door Lap onder handen genomen (afb. 2). Tijdens zijn ambtsperiode bleek dat er zwaar weer op komst was voor de Nederlandse economie en werd er, voor het eerst, openlijk gesproken over de mogelijkheid van gratie voor de 'Drie van Breda'. De mannenbroeder die Lap

Afb. 3

WOUTER LAP,
Kardinaal Alfrink,
1974. Gouache en
kleurpotlood op
karton, 43,5 x 34 cm.
Amsterdam, Rijks-
museum, inv.nr. NG-
2005-3-12.

tekende heeft een kop als een stenen tafel, asgrijs en ijskoud, zijn wenkbrauwen staan op onweer; hij spreekt ons toe tegen de achtergrond van een Hollands landschap, het stormt, en boven het land hangt een dreigend noodweer. Je hoeft weinig van het calvinisme in de polder te weten om dit prototype te kunnen lezen en te weten dat er ieder moment een oudtestamentische waarheid kan worden uitgesproken. De keerzijde van deze oercalvinist is de karikatuur van kardinaal Alfrink, die begin oktober 1974 op de achterpagina stond (afb. 3). De kleine ogen van de kardinaal gaan schuil achter een bril die onmiddellijk aan het seminarie doet denken, en de paarse achtergrond kan nauwelijks roomser. Hij spreekt met preutse lippen, maar wat hij zegt, overtuigt niet: de schapen vluchten alle kanten uit, typerend voor

de toestand in de katholieke kerk in het begin van de jaren '70, toen duizenden Nederlandse katholieken de kerk de rug toekeerden uit onvrede met het conservatieve beleid van Rome.

Lap was echter niet in de eerste plaats een politiek tekenaar, zoals zijn tijdgenoten Opland en Frits Behrendt. De ene week tekende hij de ijdele blikken van Joseph Luns⁷ of het spottend gelaat van ex-provo en kabouter Roel van Duyn (afb. 4), een week later schetste hij Willy Alberti als vleesgeworden levenslied, een spichtige Attje Keulen-Deelstra of – half mens, half nek - judokampioen Anton Geesink. Maar het zal niemand verbazen dat de hoofdrolspelers in de Haagse politiek door de jaren heen meer dan één keer op de achterpagina figureerden. Dat was goed mogelijk zonder in herhaling

te vervallen, want Lap bedacht een aantal malen een nieuwe vorm. Hij begon met portretkarikaturen zoals je ze zou verwachten, meestal met een attribuut dat betrekking had op het beroep of de bezigheden van de geportretteerde – Gerard Reve bijvoorbeeld met kroontjespen en ezel.⁸ Dit hield Lap drie jaar vol, waarna hij in 1976 plaats maakte voor de Franse tekenaar Patrice Ricord, die samen met Claude Morchoisne en Jean Mulatier in Parijs een atelier runde dat was gespecialiseerd in het maken van karikaturen van politici en beroemdheden. Zij leverden aan tijdschriften en kranten als *Der Spiegel*, *Stern*, en *The Sunday Times*.⁹ Het werk van dit drietal was van uitzonderlijke kwaliteit en tevens verwant aan dat van Lap, maar het was tegelijkertijd in zekere zin afstan-

delijk. Dat is niet verwonderlijk, zij wisten immers maar weinig van de hen aangereikte figuren. Na een jaar keerde Lap terug op zijn plek. Hij vervolgde zijn reeks met een serie pin-ups – niet altijd tot tevredenheid van de ‘geportretteerden’ – en koos daarna voor een vorm die je misschien typisch *seventies* kan noemen: de travestie.

Het resultaat was een wekelijkse verkleedpartij. Op het eerste gezicht een nogal flauwe variant, maar een goudmijn voor de karikaturist en in 1977 minder vreemd dan je zou denken. Nederland bevond zich in de branding van de tweede feministische golf. Het waren jaren van emancipatie en individuele bevrijding, en op het gebied van seksualiteit en gender moest alles bespreekbaar zijn. Lap leefde zich uit op Harry Mulisch, Lou

Afb. 4

WOUTER LAP,
Roel van Duyn, 1974.
Gouache en kleu-
potlood op karton,
46 x 36 cm. Amster-
dam, Rijksmuseum,
inv.nr. NG-2005-3-4.

de Jong, Joop den Uyl, Wim Kok, toen nog vakbondsleider, en tal van anderen. De Roermondse bisschop Gijsen kreeg de gedaante van een vrouw van middelbare leeftijd, het gouden kruisje aan haar halsketting klemt ze tussen duim en wijsvinger, ze heeft een knotje en ze staart met een lui linkeroog in de verte, de vrome blik op oneindig (afb. 5). Haar paarse jurk doet denken aan de prent van kardinaal Alfrink, maar achter haar devote houding gaat iets schuil dat appelleert aan de vooroordelen die men boven de rivieren heeft ten aanzien van katholieken, bisschoppen in het bijzonder.

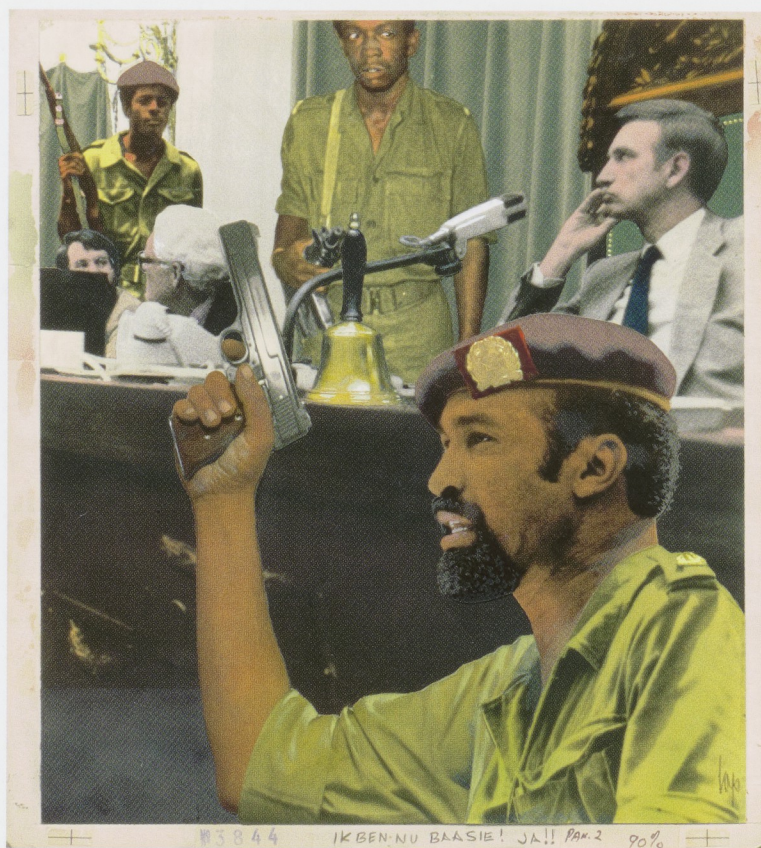
Niet iedereen kon Laps grappen waarderen. Journalist H.J.A. Hofland stoorde zich in 1978 aan een tekening van minister-president Van Agt *met lang haar, als een vrouw. Wat is daar*

*voor grappigs aan? God zal het weten. (...) Een hele rij bekende mensen blijkt op de achterkant van het tijdschrift van geslacht te zijn veranderd. Elk portret is een voorbeeld van de ongere brutaliteit, die blijkbaar door Panorama als een onmisbaar onderdeel van zijn identiteit wordt beschouwd.*¹⁰ Hofland vroeg zich af of het hier om een typisch Nederlandse vorm van grofheid gaat, die je nergens in de ons omringende landen aantreft, en kwam tot de conclusie dat de 'ruziënde toon' die in dit tijdschrift de boventoon voert in Nederland een algemeen verschijnsel was geworden. En inderdaad, de toestand in politiek en samenleving had ertoe geleid dat in kranten en tijdschriften een polemische toon werd aangeslagen. Toch viel die polemieek, of beter, de harde toon, dikwijls met een sterk oordeel over

Afb. 5

WOUTER LAP,
Bisschop Gijsen van
Roermond, 1978.
Gouache en kleur
potlood op karton,
50 x 41 cm. Amster-
dam, Rijksmuseum,
inv.nr. NG-2005-3-2.

Afb. 6
 WOUTER LAP,
De Surinaamse legerleider Desi Bouterse in de Tweede Kamer, 1983. Collage op karton, 34 x 30,5 cm. Amsterdam, Rijksmuseum, inv.nr. NG-2005-3-22.

wat goed of fout was, in het werk van Lap erg mee. Dit element was zelfs vrijwel afwezig. Zijn werk was eerder neutraal en van een geheel andere sfeer dan de cartoons in bijvoorbeeld een jongerentijdschrift als *Aloha*. Er werd in het algemeen dan ook weinig aanstoot aan genomen, behalve door de wegens oorlogsmisdaden gearresteerde Nederlandse zakenman Pieter Menten, die met een proces dreigde toen hij als Poolse rat op de achterpagina verscheen.

Lap gebruikte wat Ernst Gombrich de *witty distortion* noemt om een karakter te ontrafelen, en maakte daarbij gebruik van geestige en pakkende vergelijkingen.¹¹ Het is een veel beproefde methode die door Komrij op zijn manier werd toegepast in het vergeetregister van zijn televisierecensies. *Er is een prentje* schrijft hij in een

van zijn besprekingen, *dat wij uit onze jeugd wel allemaal kennen. Er staat een eironde mannehoofdje op, stijf, vreemd, met een pijp en een baard en een voorhoofd, gelambriseerd met tientallen rimpels. (...) 't Is een hoofd dat niet door mensenhanden lijkt getekend. Dit komt omdat het een fophoofd is. Het is zo kunstig getekend dat je, wanneer je het prentje op zijn kop houdt, in dat hoofd weer een ander hoofd ziet. De baard blijkt plotseling een welige haardos, de pijp een nieuwe neus en de lambrisering van rimpels onderkinnen. De oude neus is merkwaardigerwijs verdwenen, en de zure blik heeft plaats gemaakt voor een glimlach. Ogen en mond hebben slechts geruild. Alleen de oren bestaan uit hetzelfde lijnenspel. 't Is een hoofd, en toch zijn het er twee. Aan dat hoofd moet ik altijd denken, zodra ik Chriet Titulaer aanschouw.*¹² Ook Lap maakte een kari-

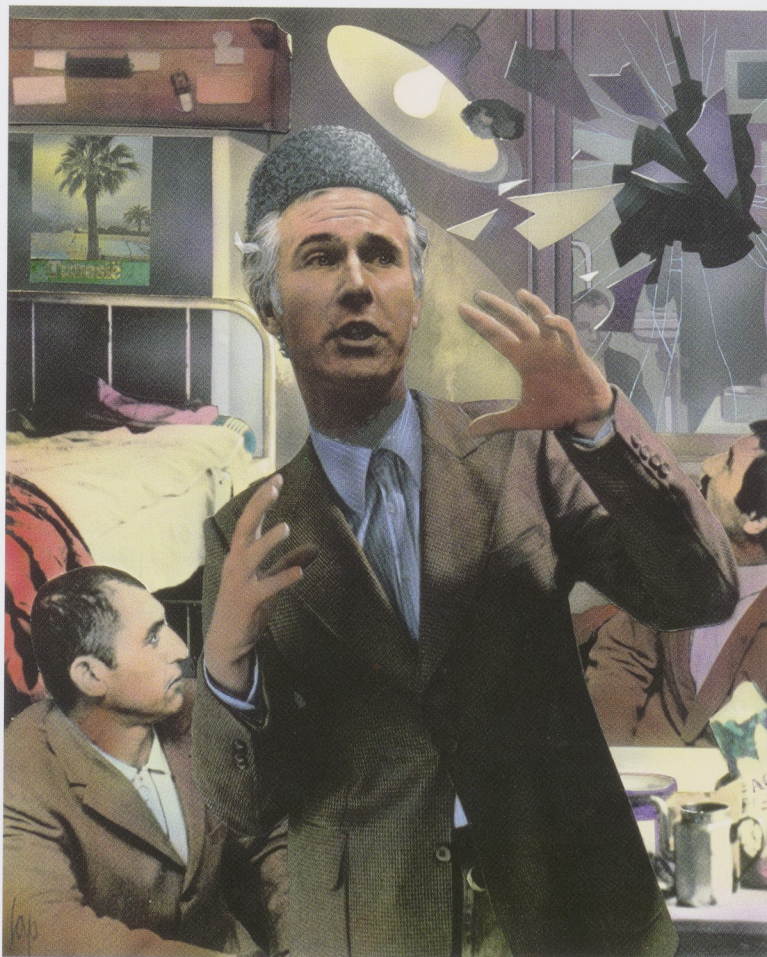
katuur van de beroemdste ruimtevaartdeskundige die Nederland ooit rijk was: hij tekende hem als Icarus Titulaer. In 1979 koos Lap opnieuw voor een andere vorm, en wel de wellicht meest toegepaste en doeltreffende vergelijking: de op de pseudo-wetenschap der fysiognomie gebaseerde variant van mens en dier, de *cartoonist zoo*.

Al met al laten de portretkarikaturen van Lap zich niet goed vergelijken met scherpe, politieke spotprenten, althans, niet met het genre dat maatschappelijke misstanden aan de kaak stelt, of dat een opinie verkondigt ten aanzien van de nationale of internationale politieke verhoudingen. De por-

tretten van politici passen echter in een traditie van portretkarikaturen die de politiek tekenaar Louis Raemaekers rond de Eerste Wereldoorlog maakte en waarvan er zich een aantal in de collectie van het Rijksmuseum bevinden.¹³ Ook dit zijn in de eerste plaats treffende karikaturale koppen, met niet meer dan een klein bijschrift, zoals een portret van de sociaal-democratische voorman P.J. Troelstra met duivelshoortjes en als onderschrift in kapitalen: *TKWAAD*. Ze moeten het hebben van de verrassende gelijkenis, de uitvergroting van een karaktereigenschap en daarmee van de milde spot. Albert Hahn maakte vergelijkbare portretten, al is zijn werk, net als

Afb. 7

WOUTER LAP,
*Rechts-extremist Joop
Glimmerveen als
Turkse gastarbeider*,
1982. Collage op
karton, 37,5 x 30,5 cm.
Amsterdam, Rijks-
museum, inv.nr. NG-
2005-3-16.

dat van Raemaekers, Piet van der Hem of de veel latere Opland en Fritz Behrendt, in de eerste plaats politiek geëngageerd.

Vanaf 1980 verschoof ook Lap zijn aandacht steeds meer naar de actuele politiek. Hij beperkte zich toen niet meer tot Nederlandse figuren. Er volgde eerst een reeks onder de titel *Apenland*, een serie die veel weg had van een *comic strip* over de perikelen rond het Binnenhof. Het was niet zijn succesvolste serie, maar het was een stap op weg naar een andere vorm. Het volgende jaar experimenteerde hij met uitknipbare maskers en cartoonachtige persiflages op platenhoezen, waarna hij in 1982 een originele variant begon van een in de 20ste eeuw veel beoefend genre, de fotomontage. In de verte herinneren ze aan pop-art toepassingen, jaren '70 platenhoezen en de absurde knip-en-plak-animaties van *Monty Python's Flying Circus*, al ontwierp Lap voor de achterpagina een eigen variant onder de nogal Nederlandse titel *Andersom*.

Er is een collage uit januari 1983 met Desi Bouterse, gemaakt naar aanleiding van de coup in Suriname. De legerleider staat met getrokken pistool in de Tweede Kamer met achter hem kamervoorzitter Dolman (afb. 6). Andere collages tonen Jan Terlouw in tranen voor het Arbeidsbureau, of Joop Glimmerveen als Turkse gastarbeider, toentertijd de meest provocatieve stem van wat steevast 'extreem-rechts' werd genoemd (afb. 7). In druk ziet de montage er uit als een met *fotoshop* vervaardigd beeld, maar de originen tonen in één oogopslag dat ze zijn gemaakt in het pre-computer tijdperk. Het moet wekelijks een hele toer zijn geweest om de fotomontages in elkaar te zetten, ouderwets, met schaar en lijm. Lap fotografeerde zijn zoon in een pose die hij nodig had, en gebruikte het resultaat vervolgens als basis voor zijn collage. Een mooi exemplaar verscheen op 29 juli 1983. We zien Allerd Stikker, voormalig

directeur van Rijn-Schelde-Verolme, naar aanleiding van de parlementaire enquête naar de uit de hand gelopen overheidssteun voor deze noodlijdende scheepswerf. Hij is in de weer met knalrode scheepsmodellen. Op een bordje staat geschreven 'restant leuke bootjes' (afb. 8). Dankzij de simpele vorm is het een aandoenlijk tijdsdocument.

Wouter Lap is, zoals gezegd, niet alleen politiek tekenaar, integendeel, en dat maakt zijn karikaturen voor *Panorama* achteraf interessant. Juist het ontbreken van een gekleurd onderdeel, een moraliserende toon of een scherp politiek commentaar maakt de serie zo aantrekkelijk. De tekeningen en collages zeggen daardoor minder over de maker en meer over zijn tijd. Daarmee schiep Lap een geestige kroniek van de jaren '70, een soort cartoon die dertig jaar later historische betekenis heeft gekregen. In 1975 tekende hij Willem Sandberg, met geprononceerde neus en karakteristieke witte haarlok. Er ligt een stempel met het keurmerk *KUNST* op zijn kant. Ook deze tekening is onlangs door het Rijksmuseum verworven (afb. 9). Je vraagt je af wat Komrij over Sandberg geschreven zou hebben. Maar Sandberg komt niet voor in het vergeetregister.

Afb. 8

WOUTER LAP,
Allerd Stikker ver-
koopt bootjes, 1983.
Collage op karton,
34 x 30,5 cm. Amster-
dam, Rijksmuseum,
inv.nr. NG-2005-3-21.

NOTEN

- 1 Gerrit Komrij, *Horen, zien en zwijgen: vreugdetranen over de treurbuis*, Amsterdam 1977.
- 2 Een volledige serie jaargangen wordt bewaard in het archief van Sanoma Uitgevers, Amsterdam.
- 3 Het betreft de volgende personen: Barend Biesheuvel (1972), inv.nr. NG-2005-3-11; Henk Vonhoff (1973), inv.nr. NG-2005-3-5; Attje Keulen-Deelstra (1973), inv.nr. NG-2005-3-8; Anton Geesink (1974), inv.nr. NG-2005-3-1; mr. G.B.J. Hiltermann, (1974), inv.nr. NG-2005-3-3; Kardinaal Alfrink (1974), inv.nr. NG-2005-3-12; Roel van Duyn (1974), inv.nr. NG-2005-3-4; Pierre Janssen (1975), inv.nr. NG-2005-3-9; Joop Zoetemelk (1975), inv.nr. NG-2005-3-10; Willem Sandberg (1975), inv.nr. NG-2005-3-6; Bisschop Gijsen (1978), inv.nr. NG-2005-3-2; Lou de Jong (1978), inv.nr. NG-2005-3-7; Bisschop Gijsen (1980), inv.nr. NG-2005-3-14; Max van der Stoel en Hans van Mierlo (1981), inv.nr. NG-2005-3-13; Joop Glimmerveen, fotomontage (1982), inv.nr. NG-2005-3-16; Jan Terlouw, fotomontage (1982), inv.nr. NG-2005-3-18; Dick Dolman, Joop den Uyl en Ed Nijpels, fotomontage (1982), inv.nr. NG-2005-3-17; Desi Bouterse, fotomontage (1983), inv.nr. NG-2005-3-22; Wim Polak, fotomontage (1983), inv.nr. NG-2005-3-20; Allerd Stikker, fotomontage (1983), inv.nr. NG-2005-3-21; Dries van Agt en Peter Post, fotomontage (1983), inv.nr. NG-2005-3-15; Elco Brinkman, fotomontage (1983), inv.nr. NG-2005-3-19.
De Atlas van Stolk heeft tevens een aantal exemplaren verworven: Ard Schenk (30 december 1973); Pieter van Vollenhoven (19 mei 1978); Dries van Agt (25 november 1977) Anne Vondeling (7 juli 1978); Wim Kok en onbekend (31 december 1981); Prinses Beatrix (januari 1980) en Willem Aantjes en Joseph Luns (16 mei 1980).
- 4 Veilingcatalogus De Zwaan, januari-februari 2005. Niet de gehele verzameling is destijds verkocht. Een aanzienlijke hoeveelheid gouaches en fotomontages is in de familie gebleven.
- 5 *Panorama* 4 april 1980, pp. 50-53, interview met Wouter Lap. Zie ook: Wolf Kielich, *Wouter Lap. Kijk op het gezicht*, Apeldoorn 1974, p. 56.
- 6 *Panorama* 4 april 1980, p. 52
- 7 Kielich, *op.cit.* (noot 5), p. 56.
- 8 Kielich, *op.cit.* (noot 5), p. 42.
- 9 Gerhard Langemeyer, Gerd Unverfehrt, red., *Bild als Waffe. Mittel und Motive der Karikatur in fünf Jahrhunderten*, München 1984, p. 196.
- 10 H.J.A. Hofland, *Twee helden uit de jaren zeventig*, Amsterdam 1979, pp. 171-175; de door hem gehekkelde karikatuur van Dries van Agt als vrouw is verworven door de Atlas Van Stolk, Rotterdam (zie noot 3).
- 11 Ernst Gombrich, 'The Cartoonist's Armoury', in: *Meditations on a hobby horse and other essays on the history of art*, London 1963, pp. 127-142.
- 12 Komrij, *op.cit.* (noot 1), p. 116.
- 13 Portretkarikaturen van politici door Louis Raemaekers bevinden zich zowel als tekening als als prent in de collectie van het Rijksmuseum, deels bij de Afdeling Nederlandse Geschiedenis, deels bij het Rijksprentenkabinet. Een speciale categorie portretkarikaturen bevindt zich in een aantal schetsboeken; hier betreft het meest karikaturale portretten van familie en vrienden van de betreffende kunstenaar, zoals het schetsboek van Leo Gestel, inv.nr. RP-T-1977-45A, met voorin een karikatuur van Gestel door Jan Sluyters, en het schetsboek van Jan Schreuder van de Coolwijk, inv.nr. RP-T-1972-88.

Afb. 9

WOUTER LAP,
Jhr. Willem (W.J.H.B.)
Sandberg, directeur
van het Stedelijk
Museum Amsterdam,
1975. Gouache en
kleurpotlood op kar-
ton, 48 x 38 cm.
Amsterdam, Rijks-
museum, inv.nr. NG-
2005-3-6.

